

ANDRZEJ S. JASIŃSKI OFM

Opole, UO

Historia obecności franciszkanów w Betlejem

Betlejem to miejscowość znana na całym świecie. W ST zasłynęło szczególnie jako miasto rodzinne Dawida, a w NT jako miejsce narodzin Jezusa Chrystusa. W pobliżu Betlejem Rachela urodziła Beniamina (Rdz 35,19)¹. Można śmiało stwierdzić, że ta niewielka miejscowość położona 8 km na południe od Jerozolimy stała się szczególnym znakiem Bożego daru życia i jego manifestacji.

Chrześcijańskie tradycje narodzin Jezusa Chrystusa w Betlejem zakorzenione są w opisach kanonicznych Ewangelii św. Mateusza i św. Łukasza (por. J 7,42)². Św. Mateusz sięga do prorockich zapowiedzi Micheasza; „A ty, Betlejem Efrata, najmniejsze jesteś wśród plemion judzkich! Z ciebie mi wyjdzie Ten, który będzie władał w Izraelu, a pochodzenie Jego od początku, od dni wieczności” (Mi 5,1; por. Mt 2,6). Odtąd mesjański charakter tego miasta został utrwalony w tradycji chrześcijańskiej. Betlejem położone jest na dwóch wzgórzach na wysokości ok. 780 m n.p.m. Nazwa jest przedizraelska i znaczy „Dom Lahami” (*Beit El-Lahami*), czyli lokalnego bóstwa. Nazwa biblijna nawiązuje natomiast do motywu chleba (Dom-Chleba), a arabska do mięsa (Dom Mięsa) do tego dodano określenie Efrata czyli „owocująca, płodna”. W pobliżu Betlejem przebiegała starożytna droga z Jerozolimy do Hebronu — grobów patriarchów. Przy niej pochowana została żona Jakuba Rachela, która była matką Józefa i Beniamina³.

Franciszkanie opiekują się trzema miejscami świętymi w Betlejem i okolicy: Żłóbek w Grocie Narodzenia (oraz inne groty), Grota i kaplica na Polu Pasterzy oraz Grota Mleczna. Do tego dochodzi jeszcze kościół parafialny św. Katarzyny Aleksandryjskiej.

¹ W pobliżu starego Betlejem znajduje się grób Racheli; G. LOMBARDI, *La Tomba di Rachel*, Jerozolim 1971, s. 100–114.

² Kwestie te szczegółowo analizuje R.E. BROWN, *The Birth of the Messiah*, New York 1977.

³ M. BEDNARZ, *Ziemia umiłowana przez Boga. Geografia Ziemi Świętej*, Tarnów 1999, s. 89–92.

1. Przybycie franciszkanów do Betlejem

Jak wiadomo św. Franciszek był wielkim czcicielem Dzieciątka Jezus. Pierwszy zbudował szopkę w Greccio⁴. Ten zwyczaj przyjął się powszechnie w całym Kościele Katolickim. W tym samym autentyzmie ewangelijnym postępowali jego synowie duchowi. Nie dziwi więc fakt, że franciszkanie z wielką żarliwością starali się uzyskać możliwość strzeżenia miejsca narodzin Zbawiciela świata⁵. Na podstawie papieskich bulli *Gratias agimus* oraz *Nuper carissime* Klemensa VI (1342) obecność braci mniejszych w Ziemi Świętej otrzymała oficjalny charakter (Kustodia Ziemi Świętej)⁶. Niewątpliwie już wcześniej franciszkanie przebywali w licznych miejscach związanych z życiem Jezusa Chrystusa w tym także w Betlejem⁷. Nie mamy jednak żadnych dokładnych danych na ten temat⁸. Już mamelucki sułtan egipski al-Mudaffar zezwolił braciom mniejszym na przebywanie w Betlejem (1309). Franciszkanie na początku XIV w. przeprowadzili niezbędne naprawy w Grocie Narodzenia. Początkowo bracia mniejsi byli stróżami samej Groty, dopiero w późniejszym okresie objęli opieką Bazylikę. Już pielgrzym Mikołaj z Poggibonsi świadczy, że kościół w Betlejem przejęli franciszkanie w 1347 r.⁹ Przez kilka wieków taka sytuacja była utrwalona, zmieniała się dopiero w okresie panowania Turków Otomańskich. Wówczas to w nowych okolicznościach Grecy podjęli starania o przejęcie Sanktuarium. Franciszkanie zostali oskarżeni o nielojalność względem władz tureckich, było to w 1631 r. Na skutek tych intryg bracia utracili pieczę nad bezcennymi miejscami na rzecz rywalizujących z nimi Greków¹⁰. Choć już w następnym roku sytuacja ponownie się zmieniła (powrót franciszkanów), to był to bardzo krótki epizod. Spór między denominacjami o prawa własności trwał przez całe stulecia.

Pozytywnym wydarzeniem był firman turecki z 1690 r.¹¹ uznający prawa franciszkanów do sanktuariów w tym Bazyliki w Betlejem¹². Niestety przeszło pół wie-

⁴ 2B 7,1 (Życiorys większy św. Franciszka, autorstwa św. Bonawentury).

⁵ Już 1 lutego 1230 r. papież Grzegorz IX wydał bullę *Si Ordinem Fratrum Minorum* popierającą pracę misyjną Braci Mniejszych w Antiochii i Jerozolimie.

⁶ P. PIERACCINI, *Gerusalemme, luoghi santi e comunita religiose nella politica internazionale*, Bologna 1997, s. 65.

⁷ W okresie wypraw krzyżowych franciszkanie przychodzili z posługą duchową łacińskim rycerzom, M.T. PETROZZI, *Bethlehem*, Jerusalem 1971, s. 25.

⁸ P.G. CHIAPPERO, *Bethlehem 1347–1947. Ricordo del VI centenario della stabile residenza dei PP. Francescani custodi dei Luoghi Santi in Betlemm*, Gerusalemme 1947.

⁹ L.D. CHRUPCAŁA, *Betlejem. Kolebka Mesjasza*, Kraków 2003, s. 207.

¹⁰ Obok Greków w bazylice obecni są jeszcze Ormianie; PETROZZI, *Bethlehem*, s. 27.

¹¹ Dokumenty te są dostępne w archiwum franciszkańskim w Jerozolimie; E. CASTELLANI, *Catalogo dei firmani ed altri documenti ... conservati nell' Archivio della Custodia di Terra Santa*, Gerusalemme 1922.

¹² PETROZZI, *Bethlehem*, s. 27.

ku później ukazał się kolejny dokument otomański z 1757 r. pozbawiający braci mniejszych ich praw do Bazyliki i Groty Narodzenia. Wiek XIX również był niespokojny. W 1847 r. w 500 rocznicę pobytu franciszkanów w Betelem Grecy usunęli gwiazdę umieszczoną w miejscu Narodzenia. Była ona zaopatrzona w napis łaciński: *Hic de Virgine Maria Jesus Chrystus natus est* i pochodziła z 1717 r.¹³ Wielkie wzburzenie jakie powstało w obliczu tego aktu miało swe dalekosiężne skutki, w jakiś sposób przyspieszyło nawet wojnę krymską¹⁴. Energiczne działania dyplomacji krajów katolickich doprowadziły do przywrócenia gwiazdy w Grocie w 1852 r. Dzięki temu współcześni pielgrzymi oddając cześć Nowonarodzonemu całują gwiazdę z łacińskim napisem.

Współcześnie do franciszkanów należą pewne części Groty Narodzenia wraz ze Żłóbkiem i ołtarzem pokłonu Trzech Króli. Z tego miejsca mogą przechodzić przez drzwi do groty św. Józefa i dalej do parafialnego Kościoła św. Katarzyny.

2. Grota Narodzenia

Miejsce Narodzenia Jezusa Chrystusa znamy z tekstów nowotestamentalnych (Mt 2,1; Łk 2,4-6; por. J 7,42). Tradycyjnie czcimy narodzenie Jezusa w postaci stajenki, czyli drewnianej szopy. Jednak tekst biblijny nie daje ku temu żadnych podstaw. Raczej chodziło tu o dom (Mt), Łukasz też sugeruje, że miało to być domostwo (*kataluma*)¹⁵, lecz z braku intymności rozwiązanie nastąpiło poza jego główną częścią¹⁶. Jednak już wczesna tradycja chrześcijańska wskazuje na grootę. Św. Justyn stwierdza: „Ponieważ w owym miasteczku Józef nie miał gdzie zamieszkać, zatrzymał się w pobliskiej grocie; gdy tam przebywali, Maryja porodziła Mesjasza i położyła Go w żłobie” (*Dialog z Tryfonem* 78). Chrześcijanie czcili to miejsce już w pierwszym wieku¹⁷. Natomiast cesarz Hadrian po stłumieniu powstania żydowskiego ustanowił tu kult bożka Adonisa tym samym uniemożliwiając kult chrześcijański (135 r.)¹⁸. Jednakże cesarz Konstantyn kazał wybudować na tym miejscu bazylikę (326 r.), która po przebudowie dokonanej w czasach Justyniana (VI w.)¹⁹ przetrwała do dnia dzisiejszego (oszczędzona przez Persów i muzułmanów).

¹³ PETROZZI, *Bethlehem*, s. 26.

¹⁴ M. PROVERA, *La stella di Betlemme e la Guerra di Crimea*, TS 30 (1984), s. 256–258.

¹⁵ A.J. KERR, *No room in the kataluma „Expo”* 103 (1991), s. 15–16.

¹⁶ CHRUPCAŁA, *Betlejem*, s. 104–106.

¹⁷ Chrześcijanie pierwszych wieków usiłowali utrwalić w pamięci to miejsce stawiając stosowne budowle; B. BUGATTI, *Gli antichi edifici sacri di Betlemme*, Jeruzalem 1952, s. 11–34.

¹⁸ PETROZZI, *Bethlehem*, s. 81.

¹⁹ D. CHEN, *The Church of the Nativity at Bethlehem: the design of Justinian's plan*, LA 29 (1979), s. 270–275.

Z Bazyliki prowadzą z dwóch stron schody do Groty Narodzenia (od strony północnej i południowej; pierwotnie były pojedyncze, do Groty schodziło się centralnie). Niewielkie fasady nad wejściem do schodów pochodzą z czasów krzyżowców. Noszą one na sobie różne graffiti pozostawione przez pielgrzymów z różnych epok (napisy: łacińskie, arabskie, ormiańskie i inne). Grota ma wymiary 12,3 x 3,5 m i jest w kształcie czworoboku z dodatkiem nisz²⁰. Pierwotną skałę można dostrzec jedynie przy Żłóbku. Pozostałe ściany uległy przeróbce. Zniszczenia tego miejsca powstały w wyniku pożaru (1869 r.) i trzęsienia ziemi (1927 r.). Franciszkanie opiekują się Żłóbką, czyli miejscem złożenia Jezusa Chrystusa. Jest to najniższe położone miejsce w całej Grocie. Sklepienie jest podtrzymywane przez różnych wymiarów kolumny zwieńczone kapitelami na których są wyrzeźbione krzyże pątnicze.

Z lewej strony od zejścia do Żłóbka znajduje się ołtarz Trzech Króli. Zdobi go obraz autorstwa Jan Baglioli z Rawenny wykonany w 1875 r., a umieszczony na ołtarzu w 1885 r. Płótno prezentuje mędrców oraz pasterzy. Po drugiej stronie ołtarza znajduje się miejsce Żłóbka²¹. W tej małej niszy łacinnicy mogą sprawować Eucharystię. Celebransi muszą znajdować się w dolnej części, natomiast pozostali uczestnicy wypełniają przestrzeń całej Groty. Uroczystą pasterkę o północy w Dzień Bożego Narodzenia sprawuje patriarcha Jerozolimy w kościele św. Katarzyny²², natomiast po Mszy św. w uroczystej procesji przenosi się Dzieciątko z kościoła parafialnego do Żłóbka przechodząc przez Bazylikę w pobliżu ołtarza Ormian. W miejscu Narodzenia Chrystusa nabożeństwa odprawiają Grecy oraz Ormianie, którzy też są odpowiedzialni za czystość i porządek tego miejsca²³. Wielokrotnie z tego powodu powstawały konflikty, które kończyły się prawdziwymi bójkami. Zdarzało się, że miały swój tragiczny finał w szpitalu a czasami nawet w kostnicy. W tych wydarzeniach, które pojawiają się najczęściej przed Uroczystością Bożego Narodzenia (kalendarz juliański) mediatorami są najczęściej franciszkanie na czele z kustoszem. Wydarzenia tego typu nie przystają powadze miejsca i jego znaczenia dla społeczności chrześcijan, którzy z wielkim pietyzmem odnoszą się do Groty, w której świat ujrzał swego Zbawiciela.

Ściany Groty Narodzenia są pokryte azbestowymi draperiami podarowanymi przez prezydenta Francji Marszałka MacMahona w 1874 r., po wspomnianym wyżej pożarze. Za draperiami kryją się XII-wieczne płyty marmurowe.

Franciszkanie codziennie w południe przewodniczą procesji liturgicznej²⁴. Zaczyna się ona w kościele św. Katarzyny przy ołtarzu Najświętszego Sakramentu.

²⁰ PETROZZI, *Bethlehem*, s. 86.

²¹ CHRUPCAŁA, *Betlejem*, s. 199.

²² PETROZZI, *Bethlehem*, s. 130.

²³ J. WOHLMUTH, *Gast sein im Heiligen Land*, Paderborn 2008, s. 118–124.

²⁴ PETROZZI, *Bethlehem*, s. 127–130.

Następnie orszak przechodzi przez Bazylikę do Groty Narodzenia, gdzie są odprawiane trzy stacje: Narodzenie Jezusa, Żłóbek oraz Pokłon Trzech Króli. Kolejne modlitwy są odprawiane w grotach: św. Józefa, Młodzianków, św. Hieronima oraz Pauli i Eustochium. Procesję kończy kapłańskie błogosławieństwo. Nabożeństwo odprawiane jest w języku łacińskim, który podkreśla obecność tego obrządku w Bazylice Narodzenia.

3. Grota św. Hieronima

Św. Hieronim przebywał w Betlejem w latach 385–420 prowadząc ascetyczny tryb życia. Założył dwa klasztory męski i żeński²⁵. W tym drugim przebywały rzymskie matrony Paula i Eustochium. Wielki Doktor Kościoła pozostawił po sobie wiele komentarzy biblijnych i innych pism. Najcenniejszym jednak jego dziełem było łacińskie tłumaczenie Pisma Świętego zwane Wulgatą. Był doskonałym znawcą języków biblijnych. Języka hebrajskiego nauczył się przebywając w Palestynie. Korzystał też z hebrajskich odpisów świętych ksiąg świętych, które w ukryciu dostarczali mu zaprzyjaźnieni rabin²⁶.

Klasztory powstały w latach 386–388 i były finansowane przez Paulę. Monastyr męski znajdował się na północ od Bazyliki. Liczba mnichów rosła bardzo szybko zwłaszcza po zdobyciu i złupieniu Rzymu przez wizygockiego władcę Alaryka w 410 r.²⁷ Wówczas Betlejem było niewielką i niebezpieczną miejscowością. Klasztor był zatem obwarowany i wzmocniony dodatkowo wieżami obserwacyjnymi. Był położony na skraju pustyni narażony na ataki nomadów oraz nieprzyjacznych chrześcijan orientalnych. Św. Hieronim reprezentował Kościół łaciński. Życie monastyczne nie przetrwało po śmierci świętego Doktora.

Nie jest znane dokładnie miejsce położenia klasztoru żeńskiego. Musiał on znajdować się również w pobliżu Bazyliki Narodzenia. Przełożonymi wspólnot mniszek była Paula, a po jej śmierci w 404 r. jej córka Eustochium a następnie Paula Młodsza. Ostatnia wzmianka o klasztorze pojawia się w 439 r. Dopiero z 800 r. pochodzi wzmianka o klasztorze benedyktynek²⁸.

Kompleks grot do których wchodzi się od bocznej nawy kościoła św. Katarzyny (przy północnej absydzie Bazyliki) jest pozostałością monasteru św. Hieronima. Prace restauracyjne na tym miejscu zostały przeprowadzone w latach 1962–1964 po kierunku o. Alberta Fariny oraz o. Bellarmino Bagattiego, znanego francisz-

²⁵ I. GREGO, *San Girolamo. Da Roma a Betlemme*, TS 55 (1979), s. 262–273.

²⁶ CHRUPCAŁA, *Betlejem*, s. 202.

²⁷ PETROZZI, *Bethlehem*, s. 99.

²⁸ J.N.D. KELLY, *Hieronim*, Warszawa 2003, s. 150–161.

kańskiego archeologa. Stwierdzono szereg zmian jakie przez stulecia dokonywane były w tym kompleksie. Pośród znalezisk najcenniejszym obiektem okazał się krzyż ormiański z XIII w.²⁹

Schodząc do grot po lewej stronie można dostrzec pozostałości muru Konstantyna a nawet łuk przed-konstantyński będący pozostałością po starożytnym cmentarzu. Chrześcijanie często chowali swoich zmarłych w pobliżu miejsc świętych. W dole po lewej stronie jest grotą Młodzianków, groby typu arcosole, a w głębi na podwyższeniu ołtarz św. Józefa, umieszczony tu na pamiątkę jego proroczego snu (Mt 2,13). Na ścianie po lewej stronie od ołtarza znajduje się fresk autorstwa o. Alberta Fariny prezentujący tę nowotestamentalną scenę. Po prawej stronie ołtarza widoczny jest mały korytarz, który prowadzi do Groty Narodzenia.

Pozostałe grotki znajdują się po prawej stronie od schodów. W pierwszym pomieszczeniu znajdują się cenotafia Pauly, Eustochium i Euzebiusza z Cremony. Była tu również starożytna cysterna, obecnie zasypana gruzami. W najgłębszej części jest cewa św. Hieronima. Na małym ołtarzu jest umieszczona mozaika przedstawiająca postacie osób związanych z tym miejscem. W grocie można dostrzec też strome schody, które prowadziły do starożytnych klasztorów. Pielgrzymi przybywający do Betlejem mogą odprawiać Eucharystię na ołtarzach w tych grotach. Zdarza się, że pieśni kolęd słyszeć z różnych miejsc, a z Groty Narodzenia dobywa się charakterystyczny śpiew Greków względnie Ormian.

4. Kościół św. Katarzyny

Kościół św. Katarzyny istniał w pobliżu Bazyliki Narodzenia już na początku drugiego tysiąclecia. W niezmienionej formie pozostał aż do końca XVII w. W kolejnym stuleciu nastąpiły istotne zmiany w Betlejem. Znacznie wzrosła liczba ludności. Mały kościół św. Katarzyny nie mógł pomieścić wszystkich parafian obrządku łacińskiego. Dało to impuls do gruntownej przebudowy całego obiektu. Prace rozpoczęto w 1880 r. Jego architektem był Guillemot a dzieło sfinansował cesarz austriacki Franciszek Józef. Przebudowa została sfinalizowana w 1882 r.³⁰ Ściana północna i wejście do kościoła zostały rozebrane, dzięki czemu znacznie powiększono gabaryty świątyni. Na dziedzińcu umieszczono kolumnę z postacią św. Hieronima (1880 r.), u stóp Doktora znajduje się czaszka symbolizująca surowość jego życia³¹.

²⁹ PETROZZI, *Bethlehem*, s. 101.

³⁰ CHRUPCAŁA, *Betlejem*, s. 199.

³¹ PETROZZI, *Bethlehem*, s. 110.

Dalsze prace powiększające obiekt zostały przeprowadzone w 1949 r. oraz w 1999 r. Ta ostatnia przebudowa była ściśle związana z obchodami Wielkiego Jubileuszu 2000. Zmiany dotyczyły przede wszystkim rejonu prezbiterium. Zostało ono przedłużone i zwieńczone oknem witrażowym. Poprzednio dominowały tu elementy instrumentu kościelnych organ oraz obraz przedstawiający scenę Bożego Narodzenia. Obecnie świątynia mierzy 53,9 m długości oraz 26,2 m szerokości i przylega do Bazyliki Narodzenia od strony północnej. Starą posadzkę kościoła zmieniono na nową marmurową, odnowiono również ławki. Mała zakrystia została zastąpiona nową znacznie obszerniejszą³², która jest zupełnie nową konstrukcją przylegająca do rozbudowanego prezbiterium po jego prawej stronie. Powstanie nowej zakrystii było konieczną inwestycją, bowiem codziennie odprawianych jest wiele Mszy św. Kapłani przygotowujący się do celebracji Eucharystii znajdują w nowym pomieszczeniu odpowiednie miejsce.

W prawej nawie kościoła św. Katarzyny znajduje się ołtarz NMP Niepokalanie Poczętej wraz z figurką Dzieciątka Jezus, która w czasie pasterki umieszczona jest w ołtarzu głównym

Sam kościół jest wybudowany w stylu romańskim i jest podzielony na trzy nawy. Wewnątrz panuje prostota architektoniczna. Znajdują się tu figury Archaniola Michała, Eliasza i św. Jerzego — szczególnego patrona Betlejem i okolicy. Do tego dochodzą dwie kaplice: św. Franciszka i św. Antoniego. Na drzwiach wejściowych znajdują się reliefy św. Hieronima, św. Euzebiusza oraz Pauli i Eustochium. Przy dziedzińcu znajduje się również kaplica św. Heleny, która została w ostatnich latach odnowiona. Dzwonnica przyległa do kościoła zaopatrzona jest w pięć dzwonów pochodzących z Włoch (1887 r.) i noszących imiona świętych: NMP, św. Jana Chrzciciela, św. Józefa, św. Piotra i św. Lucyny.

Dziedziniec przed kościołem św. Katarzyny stanowi przykład przepięknej architektury średniowiecznej. Do kościoła prowadzą obszerne drzwi. Nad portalem znajduje się figura NMP. Prace restauracyjne zostały tu podjęte w 1947 r. i powierzone znanemu architektowi A. Barluzziemu. Łuki i kolumnada były w bardzo złym stanie. Niewiele przetrwało oryginalnych elementów. Zniszczenia były powodowane pożarami i trzęsieniami ziemi. Oryginalny wymiar dziedzińca uległ redukcji na skutek rozbudowy dokonanej w 1880 r. Zostały odnowione kapitele kolumniek podtrzymujących ściany dziedzińca (oryginalnie było ich 64). W ornamentyce rozpoznać można liście akantu oraz zwierzęta: orły, koty, myszy, lwy, owieczki, psy i inne. Tam gdzie było to możliwe dorobiono nowe elementy, lecz bez żadnych ozdób. Dzięki temu można natychmiast rozróżnić oryginały od rekonstrukcji. Z krużganku prowadzą schody do celi św. Hieronima.

³² CHRUPCAŁA, *Betlejem*, s. 200.

Kościół św. Katarzyny jest przede wszystkim świątynią parafialną. Duszpasterstwo w niej prowadzi franciszkanie. Liturgia odprawiana jest w języku arabskim. Od początku swego pobytu bracia mniejsi zainteresowani byli potrzebami duchowymi miejscowych katolików. Wielu franciszkanów było i jest pochodzenia arabskiego, dzięki czemu duszpasterstwo w tym trudnym języku mogą prowadzić na bardzo wysokim poziomie. Do pracy duszpasterskiej przygotowani są klerycy w Wyższym Seminarium Duchownym Kustodii znajdującym się w Jerozolimie. Ilość katolików była znikoma w XVII w. i nie przekraczała liczby 150, z czasem nastąpił gwałtowny wzrost tej liczby zwłaszcza w XIX w. Pod koniec tego wieku było już ponad 5000 katolików. Aktualnie liczba ta ulega gwałtownemu pomniejszeniu. Sytuacja polityczna i religijna jest bardzo niekorzystna dla łacinników, którzy niejednokrotnie wybierają emigrację. Dzisiaj trudno jest podać precyzyjną liczbę katolików z Betlejem. Ocenia się, że jest ich ok. 4000. Są to zarówno mieszkańcy Betlejem jak i okolicznych miejscowości Beit-Sahour i Beit-Djala³³.

Warto dodać, że obecnie w Betlejem powstaje nowy dom budowany przez siostry elżbietanki, które prowadzą trzy klasztory w Jerozolimie. Jest to kolejne wielkie dzieło s. Rafały, która po wojnie sześciodniowej (1967 r.) zbudowała dom opieki dla dzieci palestyńskich na Górze Oliwnej³⁴. Jest to Dom Pokoju, który nie może służyć już dzieciom z Betlejem zamkniętym wewnątrz murów oddzielających Betlejem od Jerozolimy. Stąd nowa inicjatywa powstania podobnego domu w mieście Narodzenia Jezusa Chrystusa.

5. Klasztor franciszkanów i dom pielgrzyma — *Casa Nova*

Klasztor franciszkanów w Betlejem przylega do kościoła św. Katarzyny od strony północnej i wschodniej. Już w 1340 r. bracia dysponowali konwentem, który wraz z Bazyliką stanowił kompleks zabudowy otoczonej zewsząd murem i wieżami. Była to prawdziwa warownia, która musiała wyglądać podobnie do dziś istniejącego starożytnego klasztoru św. Katarzyny na Synaju. Mury betlejemskiego kompleksu zostały wzmocnione i przebudowane w latach 1493/5 oraz 1512/4. Przewodnik z XIX w. Baedekera (1876 r.) potwierdza istnienie twierdzy na tym miejscu³⁵. Był to największy obiekt w całej okolicy. Przez wieki z miejsca tego korzystali nie tylko franciszkanie lecz również lokalna ludność chroniąca się wewnątrz murów w chwilach krwawych rozruchów, które nigdy nie oszczędzały tego miejsca. Przez pewien czas w konwencie była wykładana filozofia dla kleryków Wyższego Seminarium Duchownego Franciszkanów w Jerozolimie.

³³ C. DUPEYRON, *Chrétiens en Terre Saint*, Albin Michel 2007, s. 59–62.

³⁴ A. KLUGMAN, *Polonica w Ziemi Świętej*, Kraków 1994, s. 42.

³⁵ K. BAEDEKER, *Jerusalem and its surroundings*, London 1976, s. 143–145.

Z racji napływu coraz większej ilości pielgrzymów do Betlejem franciszkanie postanowili na początku XX w. stworzyć dla nich dom pielgrzyma, tzw. *Casa Nova*. Dom ten powstał w 1908 r. W dolnej kondygnacji znajdowały się pomieszczenia, których ściany ozdobione były pięknymi obrazami: *Adoracja pasterzy*, *Ofiarowanie w świątyni*, *Rzeź młodzianków* oraz *Św. Hieronim*. Najstarsze z tych dzieł pochodzą z 1500 r.

Z czasem okazało się, że dotychczasowy obiekt nie był już wystarczający dla potrzeb pątników końca XX w. Postanowiono wysłuzony obiekt rozebrać i w to miejsce postawić zupełnie nowy budynek. Na twórcę koncepcji domu pielgrzyma został wybrany doświadczony architekt G. Muzio, który zasłynął na cały świat zrealizowanym projektem Bazyliki Zwiastowania w Nazarecie. Aktualna *Casa Nova* doskonale wpisuje się w architekturę całego kompleksu kościelno-klasztornego. Przylega do klasztoru od strony północnej, lecz jest budowlą zupełnie niezależną, dzięki temu może lepiej spełniać swoje zadania. Obiekt został ukończony w 1986 r., może pomieścić ok. 140 pątników. Najważniejszym pielgrzymem w historii domu był Ojciec św. Jan Paweł II, który odpoczywał tu i spożył posiłek. Było to podczas jego pielgrzymki do Ziemi Świętej w marcu 2000 r.

W klasztorze betlejemskim przebywa obecnie pięciu polskich franciszkanów. Gwardianem jest o. Jerzy Kraj, którzy przekazuje do Polski stałe informacje o aktualnych wydarzeniach jakie mają miejsce w Ziemi Świętej. Dyrektorem domu pielgrzyma — *Casa Nova* jest o. Seweryn Lubecki, który w 2002 r. relacjonował o tym co działo się w okupowanej i obleganej Bazylice Narodzenia. Polscy franciszkanie opiekują się również Polem pasterzy pod Betlejem.

6. Grota Mleczna

W grotach pod Bazyliką Narodzenia znajduje się miejsce snu św. Józefa. Święty Opiekun na skutek Bożego objawienia otrzymał polecenie udania się do Egiptu celem chronienia Dzieciątka przed zakusami chorobliwie zazdrośnego Heroda Wielkiego³⁶. Franciszkanie czczą również miejsce pierwszego postoju Świętej Rodziny, które nosi nazwę „Groty Mlecznej” (arab. *Magharet es Sitti Mariam*). Miejsce to znajduje się na drodze ku pustyni na południowy wschód od Bazyliki Narodzenia w bliskim jej sąsiedztwie. Według tradycji sięgającej VI w., tu przebywała Maryja w chwili gdy siepacze Heroda zabijali niemowlęta³⁷. Natomiast inna tradycja mówi, że na tym miejscu Maryja karmiła Jezusa będąc już w drodze do Egiptu³⁸.

³⁶ A. TOSATO, *Joseph, Being a Just Man (Mt 1: 19)*, CBQ 41 (1971), s. 547–551.

³⁷ R.T. FRANCE, *Herod and the Children of Bethlehem*, NovT 21 (1979), s. 98–120.

³⁸ B. BAGATTI, *La fuga in Egitto, prova per la S. Famiglia*, SacD 24 (1979), s. 131–141.

Kilka kropel mleka miało upaść na skałę, która zmieniała barwę z czerwonej na białą.

Franciszkanie od początku swego pobytu w Betlejem pragnęli na tym miejscu wybudować Kościół. Nie mogli jednak przez wieki zrealizować swoich zamierzeń. Prowadzili jedynie drobne naprawy i prace restauracyjne zwłaszcza po trzęsieniu ziemi w XVI w.

Grota Mleczna jest niezwykle popularna wśród pątników oraz lokalnej ludności zarówno chrześcijańskiej jak i muzułmańskiej. Młode kobiety często modlą się tu o potomstwo lub o dostateczną ilość pokarmu. Do groty wchodzi się przez misternie wykonaną fasadę³⁹. Za drzwiami schody prowadzą w dół. Całe otoczenie zdobione jest masą perłową — dar lokalnych niewiast. Sama grota tworzy szereg kaplic zaopatrzonych w liczne ołtarze. Najważniejszy z nich prezentuje scenę karmienia przez Maryję Dzieciątka Jezus. Cały obiekt został odnowiony na Milenium 2000. Przeprowadzono prace zarówno wewnątrz groty, jak i uporządkowano miejsce przy głównym ołtarzu. Na zewnątrz powstał piękny dziedziniec oraz kaplica przeznaczona do celebrowania nabożeństw.

2 kwietnia 2009 r. pielgrzymujący do Betlejem górale z Polski, przekazali figurę Matki Boskiej Ludźmierskiej, która została ona umieszczona w Grocie Mlecznej. Pielgrzymom przewodniczył ks. bp Jan Szkodoń z Krakowa. Figurka najpierw stanęła w kościele św. Katarzyny a następnie procesyjnie została przeniesiona do Groty Mlecznej, gdzie odebrali ją franciszkanie.

7. Pole Pasterzy

Pole pasterzy należy również do kanonu pątniczego nawiedzających Betlejem pielgrzymów. Sanktuarium to leży ok. 2 km na wschód od Bazyliki Narodzenia. Aktualnie jest tu wioska o nazwie Beit Sahur⁴⁰ („dom stróżów”)⁴¹. Tereny te kojarzą się z czasami sędziowskimi, kiedy to na polach przy Betlejem Moabitka Rut zbierała kłosa na polu Booz (Rt 2,15). Św. Łukasz natomiast wspomina o pasterzach, którzy trzymali straż nocną. Oni to otrzymali zwiastowanie o Narodzinach Jezusa w Betlejem (Łk 2,8-20). Tradycja związana z tym miejscem jest pielęgnowana zarówno przez Greków, prawosławnych, jak i łacinników. Bracia mniejsi posiadają sanktuarium o nazwie Siyar El-Ghanam („owczarnia pasterzy”). Miejsce

³⁹ Wraz z kaplicą powstała w 1872 r.; S. GIROUD, *Palestine & Palestiniens*, Beit Sahour 2003, s. 196.

⁴⁰ Miejscowość ta była już znana w okresie przed czasami biblijnymi, M. SHAHIN, *Palestine*, Northampton 2006, s. 364.

⁴¹ CHRUPCAŁA, *Betlejem*, s. 140.

to położone jest na krańcach północnych Beit Sahur, skąd rozpościera się widok na Betlejem oraz wzgórze Har Homa, na którym powstało nowe osiedle na terenach okupowanych.

Franciszkanie prowadzą od lat intensywne badania archeologiczne tego miejsca. W latach 1951–1952 ojciec V. Corbo OFM odsłonił kompleks monasterów bizantyńskich, które przez wieki służyły jako miejsce modlitwy pobożnych mnichów. Były to klasztory z IV, V i VI w.⁴² Wielokrotnie były niszczone na skutek wrogich najazdów względnie trzęsienia ziemi. Mnisi je odbudowywali z wielkim uporem, lecz ich istnieniu kres położyła epoka muzułmańska (VII w.)⁴³. Pozostałości po monasterach świadczą o wysoce zorganizowanym życiu klasztornym. Mnisi byli społecznością faktycznie samowystarczalną. Tworzyli nie tylko ośrodek modlitewny i duchowy lecz i gospodarczy, odkryto tu system wodny, cysterny, silosy, prasy do wina, oliwy i kamienie młyńskie. Położenie klasztoru z dala od źródła wody świadczy o szczególnym znaczeniu tego miejsca dla ówczesnych chrześcijan, którzy trwali na tym trudnym terenie pomimo licznych najazdów i kataklizmów.

Franciszkanie czczą grotę pasterzy, która zachowała wiele elementów naturalnych i obecnie znacznie bardziej przypomina miejsce Narodzenia Chrystusa w stosunku do Groty Narodzenia w Bazylice betlejemskiej. W latach 50-tych franciszkanie wybudowali kaplicę w kształcie namiotu pasterskiego nazwaną *Gloria in excelsis*, którą zaprojektował A. Barluzzi. Budowla jest na planie dziesięcioboku. Jej ściany tworzą bloki kamienne o barwie różowej. Wewnątrz świątyni na środku znajduje się ołtarz którego podstawę „podtrzymują” postacie pasterzy. W trzech absydach kaplicy znajdują się freski przedstawiające sceny: *Zwiastowania pasterzom*, *Narodzenia Mesjasza*, *Bożego Narodzenia* oraz *Powrót pasterzy na pole*. Światło do sanktuarium sączy się jedynie z ażurowego sklepienia. Jest to symbol zwiastowania, które ogarnęło pasterzy.

Sanktuarium leży na uboczu poza gwarnymi centrami. Sprzyja głębokiej i radosnej modlitwie oraz śpiewaniu kołęd. Aktualnie na Polu pasterzy służbę pełni polski franciszkanin Arkadiusz Ochalek.

Wielowiekowa obecność franciszkanów w Betlejem owocuje na różne sposoby. W niniejszej prezentacji zostały zaprezentowane najważniejsze z nich. Pamiętać należy jednak o edukacji, która stanowi ważny wkład braci mniejszych w wychowanie i wykształcenie nowych pokoleń mieszkańców Betelem. Franciszkanie pomimo burzliwych dziejów swej obecności usiłują zachować dobre relacje z innymi denominacjami obecnymi w tym mieście oraz z muzułmanami, którzy od wielu lat

⁴² V. V. CORBO, *Gli scavi di Siyar El-Ghanam (Campo dei Pastori) e i Monasteri dei Dintorni*, Jerusalem 1955.

⁴³ V. TZAFERIS, *The Archaeological Excavation At Shepherd's Field*, LA 25 (1975), s. 5–52.

stanowią większość populacji Betlejem. Franciszkanie zachęteni zostali również postawą Ojca św. Jana Pawła II, który wygłaszając kazanie na Placu Żłóbka przerwał mowę⁴⁴, by uszanować głos wzywającego do modlitwy muezina z przyległego po drugiej stronie placu meczetu Omara⁴⁵. Solidarność z miejscową ludnością została okazana w szczególnie sposób przez franciszkanów podczas okupacji i oblężenia Bazyliki w 2002 r.⁴⁶

Pielgrzymi z całego świata mogą przybywać do tego świętego miejsca w wielkim spokoju i radości, oddając cześć Jezusowi, Jego Matce i Opiekunowi Józefowi. Możliwość odprawiania Eucharystii, śpiewania kolęd oraz cichej modlitwy w różnych miejscach w Betlejem i okolicy, pozwala na pełne przeżywanie Tajemnicy Wcielenia Syna Bożego objawionej światu w Betlejem.

Storia della presenza francescana a Betlemme

RIASSUNTO

Betlemme: la «casa del pane», chiamata nella Bibbia anche Betlemme di Giuda (Betlemme-Efrata, città di David). In Michea troviamo Betlemme nel contesto di una grande profezia (Mi 5,1-3). In Betlemme era nato Gesù Cristo (Mt 2,1; Lc 2,1-7). Agli inizi del XIV sec. erano arrivati in Betlemme i primi missionari francescani. Nel 1347 essi si stabilirono definitivamente a Betlemme e avevano ottenuto dal sultano il possesso della grotta e usare la basilica. Nel 1631 i Greci vennero autorizzati da parte dei Ottomani a prendere possesso della basilica e della grotta della Natività. Attualmente i francescani hanno proprietà: la grotta (un piccolo altare che ricorda i Magi: è l'altare dove i Latini celebrano la Messa), le spelonche ed il chiostro di S. Girolamo; la Chiesa francescana di Santa Caterina (parrocchia), la Grotta del Latte; il Campo dei Pastori (Beit Sahur).

⁴⁴ CHRUPCAŁA, *Betlejem*, s. 219.

⁴⁵ Meczet ten powstał na pamiątkę przebywania w tym miejscu kalifa Omara w 638 r., SHAHIN, *Palestine*, s. 361.

⁴⁶ G. BONAVALONTÀ, M. INNARO, *L'assedio Della Natività*, Milano 2008.